

De vuurtoren Hoek van 't IJ

door Peter Kouwenhoven

Op Vuurtoreneiland, bij de ingang van het Buiten-IJ, staat een opengewerkte ijzeren vuurtoren. Hoek van 't IJ is zijn officiële naam maar hij wordt ook wel de vuurtoren van Amsterdam of vuurtoren IJdoorn genoemd. Het is een vuurtoren met een lange geschiedenis, die teruggaat tot het eind van de zeventiende eeuw, toen er nog geen sprake was van een vuurtoreneiland.

Vanwege het belang van de scheepvaart op de Zuiderzee, vanaf en naar Amsterdam, bepaalden de Staten van Holland en West-Friesland bij verordening van 26 november 1699 dat op het eiland Marken en op de Geldersche Hoek een 'vuurbaken' en op het 'IJe-oort' een 'lantaarn' moest worden opgericht. In het voorjaar van 1700 begon men, vrijwel gelijktijdig op de drie locaties, met de bouw van deze zogenoemde 'Suyderzeese Vuur Bakens'. De helft van de kosten zou door de Staten worden gedragen en de andere helft door de Commissie der Pilotage. Deze commissie was in 1615 in het leven geroepen door de Staten om zorg te dragen voor de kustverlichting en de belodiging van de zeegaten van de Zuiderzee. Ze bestond uit een viertal burgemeesters van Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen en Medemblik. De Amsterdamse burgemeester Nicolaes Witsen had binnen deze commissie grote invloed. De vuurtoren op het IJe-oort (Hoek van 't IJ) werd gebouwd op het zuidelijkste puntje van de Buitenpolder IJdoorn. De polder behoorde tot het oude Waterlandse hoogveengebied dat voor agrarische doeleinden werd ontgonnen en waar zich in de dertiende eeuw de nederzetting IJdoorn bevond. Na de Sint-Elisabethsvloed van 1421 werd de Waterlandse Zeedijk meer naar binnen toe verlegd en kwam IJdoorn buitendijks te liggen. Aan de nieuwe zeedijk ontstond het dorp Durgerdam. Het gehucht IJdoorn is waarschijnlijk in het midden van de

zestiende eeuw opgeheven. In 1520 stonden er nog maar een paar huisjes. De polder werd wel weer bedijkt maar het bleef een drassig gebied dat in de winter vaak blank stond. Het werd voornamelijk gebruikt als weidegrond. Na de stormvloed van 1825 werd de bedijking van de Buitenpolder IJdoorn aangepast. Het oostelijk deel kwam nu buitendijks te liggen. De polder kreeg zijn huidige vorm en heet nu Polder IJdoorn.

Een stenen vuurtoren

De vuurtoren Hoek van 't IJ werd buitendijks aangelegd op een verhoogde terp. Na voorbereidend graafwerk en het heien van 62 zware palen kon op 3 juni 1700 de eerste steen worden gelegd door Jan Witsen Lambrechtszoon, een neef van Nicolaes Witsen. In 1702 was de vuurtoren bedrijfsklaar. Het was een vierkante toren, opgemetseld uit IJsselstenen. Hij bestond uit drie verdiepingen met daarop een 'baaklantaarn' met olielamp, geleverd door het Amsterdamse bedrijf Jan van der Heyden, specialist in straatlantaarns en brandspuiten. Hij leverde ook de benodigde olie, traan en katoen. Boven de ingang van de toren was een marmeren gedenksteen ingemetseld, die in 1700 was vervaardigd door steenhouwer Johan Ebbelaar. Hierop had hij de namen gegraveerd van de burgemeesters van Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, die opdracht hadden gegeven voor de bouw van de toren.

Vuurtoren Hoek van 't IJ op een tekening van P.I. Portier uit 1740.

Het buitendijkse gebied rondom de vuurtoren was drassig en slecht begaanbaar. Daarom was de toren vanaf het begin verbonden met een lange brug naar de polderdijk. In eerste instantie was het een eenvoudige houten brug, die ergens in de periode 1706-1744 werd vervangen door een robuuster exemplaar. De brug is daarna diverse keren gerepareerd of vervangen.

De vuurtoren stond op een kwetsbare plek. In 1745 constateerde de Commissie der Pilotage dat zijn fundering werd bedreigd door kustafslag. De grond voor de beschoeiing van de vierkante terp was geheel weggespoeld. De opzichter van de Muiderdijk, Aart de Mutsert, kwam met een oplossing. De voet van de toren werd aan de zuidkant versterkt met een paalwerk waarop een glooiing van puin en keien kwam te rusten. De oost- en westkant werd verzaard met keien maar een paalwerk ontbrak hier. Dat bleek geen afdoende oplossing te zijn, want een jaar later was de grond onder de keien weggespoeld, waardoor de gehele beschermingsconstructie in zee dreigde te verdwijnen. Er was opnieuw herstelwerk nodig. Men bleef worstelen met dit probleem. In de winter van 1768 sloeg de verhoogde grond aan de oostzijde van de toren weg en tot overmaat van ramp bleek in 1769 dat aan de westzijde een diepe inham was ontstaan. Men vreesde dat de toren spoedig geheel door water zou worden omsloten. Op 11 juli 1769 gaf de Commissie der Pilotage opdracht aan Jan van Houweningen, landmeter en opzichter van de Muiderdijk, tot de aanleg van een stenen verdedigingswerk tegen drie zijden van de torenterp. Alleen de noordzijde werd niet versterkt. Het bleef behelpen en het was regelmatig nodig om nieuwe herstelwerkzaamheden uit te voeren. Ook in 1805 was dat weer het geval. Pas in 1809 trad er verbetering op toen de vuurtoren werd opgenomen in een kustbatterij die onderdeel vormde van de Amsterdamse verdedigings-

linie die door luitenant-generaal C.R.Th. Baron Krayenhoff werd ontwikkeld. Tot 1813 was hierop een geschutspost ingericht om eventueel doorgedrongen Engelse schepen onder vuur te nemen. De kustbatterij lag in die tijd op buitendijkse grond en er was nog geen sprake van een vuurtoreneiland. Op een stafkaart uit 1850 is wel een binnenmeer te zien, waardoor de vesting in feite op een schiereiland lag. Vermoedelijk was dit meer, een soort slotgracht, onderdeel van de verdedigingslinie. De brug naar de polderdijk was er nog. Op 23 september 1835 vond de aanbesteding plaats van de bouw van een lichtwachterswoning. Deze werd aan de noordzijde tegen de vuurtoren aan gebouwd. Er is een tekening van het Loodswezen uit 1838 bewaard gebleven waarop deze woning is opgenomen. Uit die tekening blijkt

Amsterdam en het Buiten-IJ op een kaart uit het begin van de negentiende eeuw, met daarop de vuurtoren Hoek van 't IJ.

Buitenpolder IJdoorn in 1850, met kustbatterij en vuurtoren.

ook dat de vuurtoren inmiddels een aangepaste opbouw had met een moderner lichthuis. Het bijschrift maakt duidelijk dat er in 1832 een verbouwing had plaatsgevonden met het oog op de plaatsing van een "catadioptric lamplicht, volgens de vinding van wijle den Heere Fresnel". Het was een vaste optiek van de vierde grootte geleverd door de firma Maritz & Zoon uit Den Haag. De lichtbron zal een Argandse olielamp zijn geweest. Beneden in de toren stonden vaten met olie.

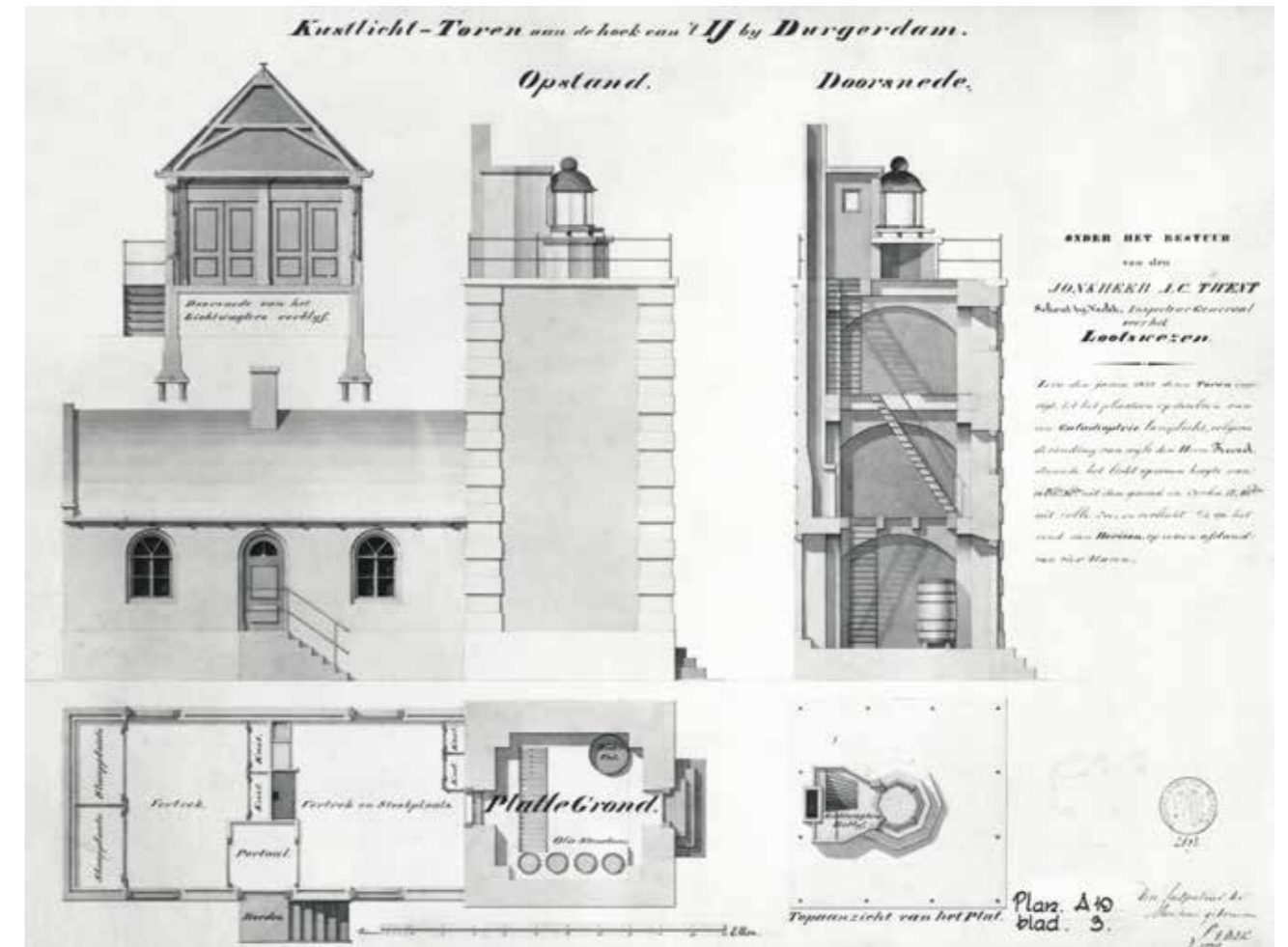
In 1875 is voor het eerst sprake van 'het Vuurtoreneiland'. De zee had toen blijkbaar ook de laatste verbindingen met het vasteland verbroken. De brug naar de dijk van Buitenpolder IJdoorn was er nog wel.

Op 17 mei 1879 werd een mistklok bij de vuurtoren in werking gesteld. Bij mist bracht een uurwerk twee hamers in beweging die 45 slagen per minuut gaven. Het uurwerk werd in beweging gebracht door een hanggewicht in de toren dat om de anderhalf uur door de lichtwachter moest worden opgehesen.

Rond 1860 bleek dat de verdedigingslinie rond Amsterdam niet meer veilig was. Er werd een plan gemaakt voor een sterkere linie, op grotere afstand van de stad: de Stelling van Amsterdam. Een aantal bestaande verdedigingswerken, waaronder de kustbatterij van IJdoorn, werd hierin opgenomen en versterkt. In de periode 1885-1894 werd het vuurtoreneiland opgehoogd en werden er drie open geschutstellingen van beton gebouwd met drie betonnen schuilplaatsen, infanterieborstweringen en een hoofdgebouw. In 1892 werd rond het eiland, vlak onder de waterspiegel, een stortsteenkade gelegd om vijandige landingen te voorkomen. Deze vormde tegelijkertijd een goede barrière tegen kustafslag.

De ijzeren vuurtoren

Samenhangend met de bouw van het nieuwe verdedigingswerk werd besloten om de oude stenen vuurtoren te vervangen door een ijzeren toren. Op 17 februari 1893 vond de aanbesteding plaats voor de bouw van een woning voor de dienst der verlichting, het afbreken van de kustlichttoren met wachterswoning en het maken van een fundering voor een ijzeren lichttoren. Aannemer Pieter de Waard uit Den Helder kreeg hiervoor de opdracht. Op 19 juni 1893 werd het licht van de oude vuurtoren gedoofd en een hulplicht ontstoken, bestaande uit drie witte lichten aan een geschoorde mast van 12 meter hoog, aan de zuidzijde van de toren. Vervolgens kon de oude toren worden afgebroken. De nieuwe lichtwachterswoning kreeg een plek in de vesting en niet meer in de directe nabijheid van de vuurtoren. De marmeren gedenksteen van de vuurtoren werd overgebracht naar de lichtwachterswoning en daar in een van de gevels gemetseld. Het ontwerp van de ijzeren toren is van Adrianus Cornelis van Loo, bouwkundige bij het Loodswezen. Het is een van de laatste vuurtorenontwerpen van zijn hand. De Koninklijke Nederlandse Grofsmederij te Leiden voerde het werk uit. De optiek van de stenen toren uit 1832 werd overgezet op de nieuwe toren. Op 1 december 1893 werd het vaste witte licht voor het eerst ontstoken. In Berichten aan Zeevarenden werd de toren toen als volgt omschreven: "De 19,2 meter hoge lichtopstand bestaat uit een achtkantig bruingeschilderd ijzeren geraamte, met een geelachtig bruin geschilderde bovenverdieping en lantaarn met rode kap." De genoemde bovenverdieping is een met ijzeren platen afgedicht gedeelte van de toren met ronde uitkijkvensters.

Tekening van de vuurtoren en de nieuwe lichtwachterswoning uit 1838, van Jacob Valk, Inspecteur der Maritieme Gebouwen.

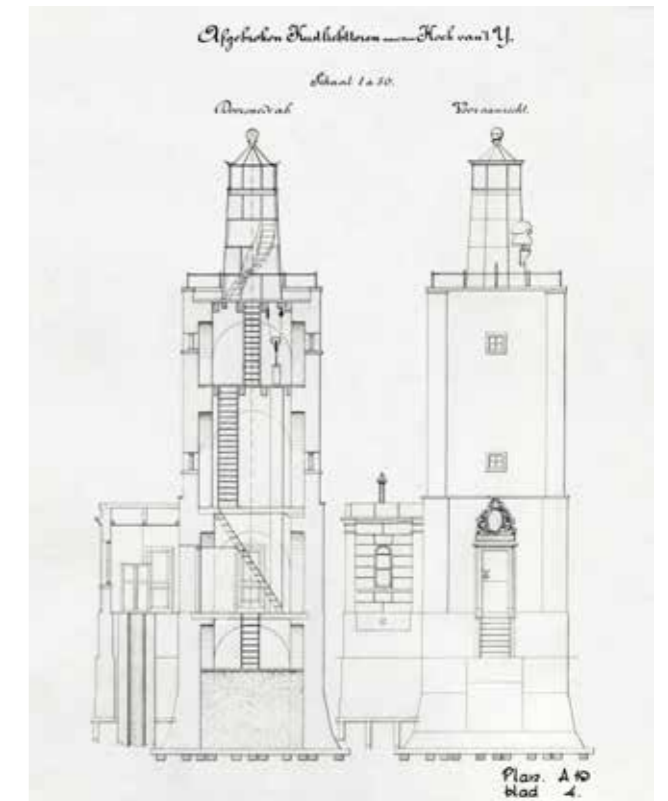

Hoek van t IJ 1796. Tekening van Jurriaan Andriessen.

De locatie van de nieuwe toren was dezelfde als die van de oude stenen vuurtoren, wat de vraag doet rijzen waarom deze werd vervangen. Een verklaring die hiervoor wordt gegeven is dat dit samenhangt met de militaire functie van het eiland. Militairen konden door de opengewerkte ijzeren constructie heen kijken, waardoor ze een beter zicht hadden.

Ook op het eiland Pampus stond begin twintigste eeuw een kustlicht. Het werd bediend door de vuurtorenwachter van Hoek van 't IJ. Deze bediende bovendien ook de lichten op de strekdam van het Buiten-IJ en bij Durgerdam. De vuurtorenwachter moest met een sloep van het ene naar het andere licht. Dat was een hele klus, zeker als het hard waaide.

Het licht op het vuurtoreneiland heeft in de twintigste eeuw een aantal veranderingen ondergaan. In 1919 werd het karakter van het licht veranderd van vast in onderbroken. Dat nieuwe lichtkarakter wordt genoteerd als OcW5s, ofwel elke 5 seconden een korte onderbreking van het witte licht. De lichtbron was toen een gasgloeilicht. In 1928 werd de toren geëlektrificeerd en voorzien van een lampenwisselaar, die bij storingen in de elektriciteitsvoorziening een Blaugasgloeilicht in de plaats schoof van de elektrische gloeilamp. In datzelfde jaar werd de mistklok

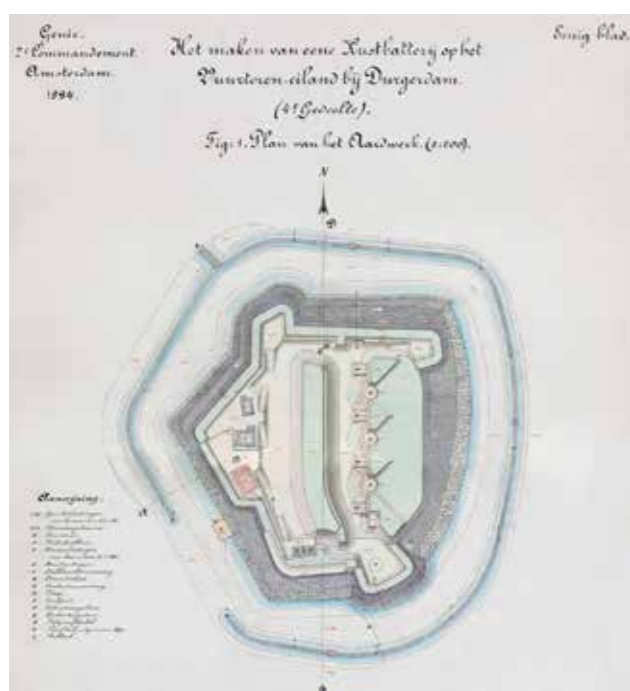

Tekening van de in 1893 afgebroken vuurtoren (situatie ca. 1885).

Topografische kaart uit 1893. De locatie van de net afgebroken vuurtoren is aangegeven.

buiten werking gesteld en werd ter vervanging een nautofoon van het fabricaat Pintsch aangebracht tegen de omloop van de toren. Deze gaf een veel krachtiger mistsignaal dan de mistklok. De klok werd niet verwijderd. In 1933 werd een rode sector geplaatst om niet te bevaren water tussen Vuurtoreneiland en de polder aan te duiden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben de Duitsers het vuurtoreneiland geannexeerd en de lichtwachterswoning afgebroken. De lichtwachtersfamilie Engel moest tijdelijk in Durgerdam gaan wonen. De lichtwachter moest wel elke dag heen en weer voor de bediening van het licht en soms het mistsein.

Tekening van de nieuwe kustbatterij uit 1894.

In het jaarverslag oktober 1946 - september 1947 van het Proefstation van 's-Rijkskustverlichting in Scheveningen wordt melding gemaakt van het terugplaatsen van de oorspronkelijke optiek in vuurtoren Hoek van 't IJ. De optiek zal dus tijdens de oorlog enige tijd verwijderd zijn geweest.

In 1950 is de lichtwachterswoning herbouwd op de fundamenteën van haar voorgangster. De marmeren gedenksteen werd daarbij opnieuw ingemetseld, in de muur naast de voordeur. De installatie voor het nautofoon werd overgeplaatst naar het motorkamertje in de nieuwe lichtwachterswoning. Het mistsein kon toen vanuit de woning worden bediend. Ook de installatie voor het automatisch in- en uitschakelen van het vuurtorenlicht en de andere lichten in de omgeving van het Buiten-IJ werd in dit kamertje, ook wel de bijkeuken genoemd, ondergebracht.

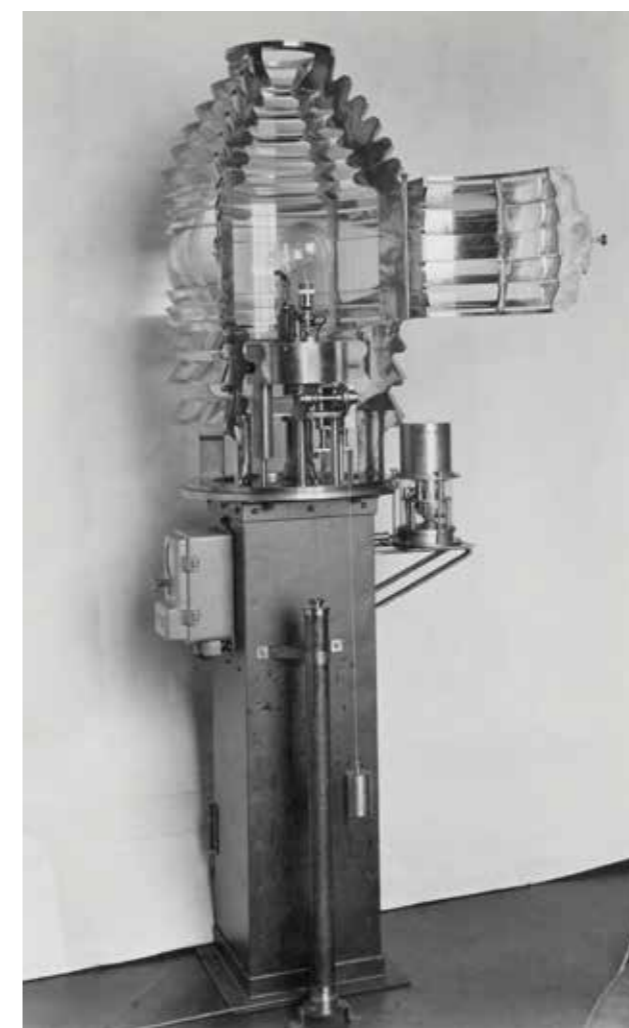
In 1958 werd er een nieuwe nautofoon in gebruik genomen. Deze is bevestigd aan het tweede segment van de ijzeren constructie van de vuurtoren. De oude Pintschnautofoon werd nog een tijdje als reserve bedrijfsklaar gehouden.

De lichtwachters van Hoek van 't IJ

Jan Jansz Strijt was vanaf begin 1701 de eerste lichtwachter, destijds 'aansteker van het vuur' genoemd. In 1747, op een leeftijd van 90 jaar, deed hij vrijwillig afstand van zijn betrekking, ten gunste van zijn kleinzoon Teunis Hendriksz Strijt. In die tijd moest de 'stoker' in de toren blijven en toezicht houden op het branden van het licht. 's Morgens moest hij de lantaarn reinigen, de glazen en spiegels schoonmaken, de lampen vullen met olie en alles in orde brengen voor de volgende nacht. Bovendien was hij belast met het innen van het 'vuurgeld' bij de schepen die

gebruik maakten van de vaarroute langs de toren. Wanneer door ijsgang geen scheepvaart mogelijk was mocht het licht niet worden ontstoken. Na 30 jaar werd Teunis opgevolgd door Jan Pos en vanaf 1818 deed visser Steven van den Berg het vuurtorenwerk op Hoek van 't IJ. Toen die op 1 mei 1826 overleed nam Jan Cornelisz Engel het werk over. Dat was het begin van de 'Engeldynastie', een lange periode waarin het beroep overging van vader op zoon. Op 1 november 1855 nam Jan de zorg voor het licht van zijn vader over. Ruim 46 jaar is Jan Engel op zijn post gebleven, totdat hem op 1 januari 1902 eervol ontslag werd verleend. Jan's zoon Eldert heeft maar kort dienst gedaan omdat zijn vrouw niet tegen de eenzaamheid op Vuurtoreneiland bestand was. Op 1 maart 1905 nam Eldert's halfbroer Jan Engel het lichtwachterswerk over om het op zijn beurt op 1 december 1926 over te dragen aan zijn zoon Dirk. Over Dirk Engel, zijn vrouw Cornelia en twee dochters verschenen in de jaren vijftig diverse verhalen in kranten. Daaruit krijgen we een beeld van het leven op Vuurtoreneiland. Dat was beslist niet makkelijk. Er was geen gas, geen riolering en geen waterleiding. Water en olie werden per boot aangevoerd. Het was een hele toer om het eiland te bereiken. Vanaf Durgerdam was het twintig minuten lopen over een met hoog gras begroeid pad langs de dijk

van polder IJdoorn. Dan een tocht over een stenen pier die abrupt eindigde middenin open water. Van daaraf was een kabel naar het eiland gespannen, waarlangs de vuurtorenwachter een bootje kon trekken om gasten op te halen. Omgekeerd was het voor moeder en dochters een hele onderneming om boodschappen te gaan doen in Durgerdam. Ook bij slecht weer moesten ze erop uit. En 's winters gebeurde het regelmatig dat het niet mogelijk was van het eiland af te komen door beginnende ijsgroei, kruierend ijs of een ondergelopen polder die niet meer begaanbaar was. Daarom werd er extra voedsel in voorraad gehouden. Bij slecht weer verbleef Dirk Engel in het stenen schuurtje naast de vuurtoren. De petroleumlamp in de vuurtoren kon blakeren en uitwaaien en dan moest hij er snel bij zijn. En er gebeurden nogal eens ongelukken met schepen door de sterke stroming bij het eiland. Daar moest hij dan in zijn bootje heen en er ook voor zorgen dat er hulp kwam uit Durgerdam. Door dit werk had hij bij de schippers de bijnaam 'Engelbewaarder van het IJsselmeer' verworven. Op 17 september 1961 overleed Dirk Engel na een kortstondig ziekbed. De volgende dag nam zijn vrouw Cornelia het lichtwachterswerk over omdat hun zoon Jan nog minderjarig was. Op 1 februari 1966 was het dan eindelijk zo ver dat Jan Engel in dienst trad als lichtwachter.

De optiek van Hoek van 't IJ in revisie omstreeks 1946.

Vuurtoren Hoek van 't IJ omstreeks 1947.

In 1981 werden de lichtwachters van Marken, Urk en Hoek van 't IJ tegelijk ontslagen omdat volgens Rijkswaterstaat hun functie overbodig was geworden. Door protest van de schippersvereniging Schuttevaer en van de sluiswachter van de nabijgelegen Oranjesluizen werd het ontslag teruggedraaid. De lichtwachters kregen er nu wel andere taken bij: controleren van de betonning, controle op illegale lozingen en assisteren bij de zandwinning in het Markermeer en de Gouwzee.

In 1983 werd de lichtwachterswoning aan de buitenzijde geïsoleerd en van een witte pleisterlaag voorzien. Daarbij

De voormalige lichtwachterswoning uit 1950 en de aanlegsteiger voor de bootverbinding met het vasteland.

De danig verweerde gedenksteen uit 1700 in de gevel van de voormalige lichtwachterswoning.

De in slechte staat verkerende vuurtoren in 2012.

werd een kleine ruimte direct om de marmeren gedenksteen vrij gehouden. De gedenksteen zit nu verzonken in de gevel, waarbij nog een stukje van de oorspronkelijke bakstenen muur te zien is.

Op 31 augustus 2003 ging Jan Engel met pensioen. Er was geen opvolger. Hiermee kwam er een eind aan de Engeldynastie. De familie Engel vertrok naar Den Oever en op 8 september van dat jaar doofde Rijkswaterstaat het licht van de vuurtoren, omdat het niet meer functioneel zou zijn. Dat leverde opnieuw protest op vanuit de scheepvaart met als gevolg dat het licht in 2005 weer werd ontstoken. Maar in december 2016 trok Rijkswaterstaat alsnog de stekker uit het monumentale licht, tot verdriet van veel Durgerdammers.

Nieuwe bewoners op het eiland

In 2006 werd Staatsbosbeheer eigenaar van Vuurtoeren-eiland. De militaire gebouwen bevonden zich inmiddels in zwaar vervallen staat en het eiland was niet meer toegankelijk. In 1996 was er weliswaar een brug aangelegd tussen het eiland en de stenen dam naar polder IJdoorn, maar de polder zelf is een afgesloten terrein van Natuurmonumenten. Staatsbosbeheer ging in 2009 op zoek naar mensen die als antikraakwachters op het eiland wilden gaan wonen. Ze vonden vormgever en fotograaf Maaïke Ebginge en haar partner, bioloog Roeland Bom, bereid om dit avontuur aan te gaan. Het oorspronkelijk idee was om dit voor een jaar te doen maar het werd uiteindelijk

De originele optiek uit 1832, op een foto uit 2010.

De vuurtoren en het zomerrestaurant in 2021.

vijf jaar. Maaïke heeft haar impressies van deze bijzondere periode vastgelegd in een prachtig fotoboek: Eilanddocument.

Staatsbosbeheer had behoefte aan een partner die het eiland, inclusief de gebouwen die erop staan, zou willen restaureren, beheren en commercieel zou willen exploiteren. De gebouwen waren er slecht aan toe en moesten zo snel mogelijk aangepakt worden om verdere achteruitgang te voorkomen en te behouden voor de toekomst. Na een lange aanbestedingsprocedure koos Staatsbosbeheer eind 2013 voor het plan van ondernemers Brian Boswijk en Sander Overeinder om op het eiland een duurzaam restaurant te exploiteren en met de inkomsten hiervan herstel en onderhoud van de gebouwen te financieren en er nieuwe functies aan te geven. Begin 2014, vlak nadat Maaïke en Roeland waren vertrokken, betrok Brian met zijn gezin de voormalige lichtwachterswoning, om van daaruit het project vorm te geven. Het restaurant werd een succes. Een dagelijkse bootverbinding tussen het Lloyd Hotel Amsterdam en het eiland biedt gasten de mogelijkheid om het restaurant te bezoeken.

Staatsbosbeheer was bereid om de vuurtoren na het doven van het licht in 2016 over te nemen van Rijkswaterstaat maar dan zou de in slechte staat verkerende toren eerst gerestaureerd moeten worden. Staatsbosbeheer wilde het beheer van de vuurtoren toevertrouwen aan Brian Boswijk en Sander Overeinder, die inmiddels ook de restauratie van de kazerne snel en mooi hadden uitgevoerd en hadden laten zien dat ze zorgvuldig met het eiland omgingen. Twee jaar lang onderhandelde Brian met Rijkswaterstaat over het beheer van de vuurtoren. Uitein-

delijk stelde Rijkswaterstaat twee ton ter beschikking voor de renovatie en het onderhoud van de toren. Ook het licht mocht weer branden, zij het minder sterk dan voorheen en de rode sector moest worden verwijderd.

In het najaar van 2018 werd de toren ingepakt in een beschermende plastic jas en begon Scheepswerf Talsma aan de restauratie. Na enkele weken was het werk gereed en op 22 december werd het licht tijdens een feestelijke bijeenkomst met een groot aantal gasten weer ontstoken. Het schijnt nu weer dagelijks in het vertrouwde ritme van 3 seconden helder en 2 seconden donker. De lichtbron is een halogeenlampje van 12V/3,05A.

Bronnen:

- Archief van wijlen Henk Huis uit Voorburg.
- Archief van Piet Nota, West-Terschelling.
- Jerzy Gawronski. Bewoningssporen in de IJdoornpolder. Cultuurhistorie van een natuurmonument. Afdeling Archeologie, dienst Amsterdam Beheer, 2001.
- Anna van Praag. Engelbewaarders. Het Parool. PS van de week, 17 januari 2004: 6-12
- J.H.A. Ringeling. De lantaarn van IJdoorn. Jaarboek 1963 Amsteldamum.
- Krantenartikelen via www.delpher.nl
- Diverse websites.

Afbeeldingen:

- Kadaster (www.topotijdreis.nl): kaarten blz. 4, 5 en 8.
- Stadsarchief Amsterdam: tekeningen blz. 5 en 6.
- Archief Henk Huis: foto's en tekeningen blz. 7 en 9.
- Peter Kouwenhoven: foto's blz. 10 links.
- Peter Bos: foto blz. 10 rechts.
- Steven Olthof: foto's blz. 3 en 11.